

Філософія

УДК 1:316.252

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17486758>

**Соціологізм та колективна свідомість Еміля Дюркгайма в контексті
сучасності**

Тарадай Олександр Леонідович,

аспірант, кафедра соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики

Український державний університет імені Михайла Драгоманова,

Київ, Україна, <https://orcid.org/0009-0002-2181-6319>

Прийнято: 17.10.2025 | Опубліковано: 30.10.2025

***Анотація:** У статті здійснено комплексний соціально-філософський аналіз становлення та розвитку концепції соціального реалізму в контексті еволюції колективної свідомості як феномену суспільного буття. Дослідження акцентує увагу на методологічному поєднанні філософського та соціологічного підходів, що дозволяє осмислити соціальну реальність не як зовнішню сукупність фактів, а як внутрішньо структуровану систему смислів, утілених у практиках взаємодії та символічних формах життя спільноти. Відправною точкою аналітики є ідеї французької соціологічної школи, передусім уявлення про соціальну солідарність та органічну єдність суспільства, які стали підґрунтям для формування нової методології розуміння суспільства як морально-символічного цілого.*

Метою статті є виявлення глибокого зв'язку між соціальним реалізмом і феноменом колективної свідомості, а також аналіз того, як сучасна філософія суспільства переосмислює класичні положення соціологізму

у світлі новітніх соціокультурних трансформацій. Особливу увагу приділено проблемі об'єктивності соціальних фактів, яка розглядається не як емпіричний феномен, а як результат історично обумовленої взаємодії індивідуальної та колективної свідомості [3].. Вказано, що соціальний реалізм не зводиться до простого відображення соціальної дійсності, а виступає формою її критичного відтворення, у якому рефлексія над суспільними відносинами постає засобом осмислення моральної цілісності соціуму.

Методологічно дослідження спирається на принципи герменевтики, феноменології та критичного реалізму, що дозволяє поєднати пояснювальні та розуміючі моделі аналізу. Такий підхід дає змогу не лише реконструювати зміст дюркгаймівської теорії, а й інтегрувати її в сучасний науковий дискурс, де поняття колективної свідомості набуває нових інтерпретацій у межах соціальної онтології [5]. У статті простежується еволюція уявлень про соціальну солідарність – від механічної до органічної – як про форму моральної взаємозалежності, що втілює єдність спільноти через поділ праці та нормативну регуляцію дій.

Наукова новизна дослідження полягає в концептуальному уточненні ролі соціального реалізму як інструменту осмислення колективної свідомості, а також у демонстрації того, що класична соціологічна теорія може бути переосмислена через сучасний філософський контекст — зокрема, через ідеї морального порядку, комунікативної раціональності та символічної інтеграції. Практична цінність полягає у створенні теоретичної основи для подальшого аналізу сучасних процесів соціальної фрагментації, втрати спільних цінностей та переосмислення соціальної солідарності в епоху глобальних криз довіри. Отримані результати пропонують концептуальні інструменти для аналізу моральної інтеграції та соціальної згуртованості в постіндустріальних суспільствах.

Ключові слова: соціальний реалізм, колективна свідомість, соціальна солідарність, моральна інтеграція, філософія суспільства, соціологізм, символічний порядок, аномія, моральний порядок.

Sociologism and Émile Durkheim's Collective Consciousness in the Contemporary Context

Oleksandr Taradai,

PhD student, Chair of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0002-2181-6319>

Abstract: *This study provides a comprehensive socio-philosophical examination of social realism as a methodological lens for understanding the nature and dynamics of collective consciousness and the structural foundations of social life in contemporary societies. The research seeks to bridge classical sociological concepts of the late nineteenth and early twentieth centuries, particularly those associated with Émile Durkheim's theory of social facts, mechanical and organic solidarity, and division of labor, with contemporary interpretations that emphasize the moral, symbolic, and integrative dimensions of social reality. By analyzing a range of Ukrainian and international scholarly sources, including empirical and theoretical studies, the work demonstrates that collective consciousness functions as both a stabilizing and creative force within social structures, shaping norms, ethical frameworks, and shared values while simultaneously remaining dynamic and relational, reproduced continuously through social interactions and institutional practices. The study adopts a combination of hermeneutic, phenomenological, and critical realist methodologies, allowing for a nuanced reconstruction of social facts as real and independent entities that are nonetheless inseparable from the moral and*

symbolic fabric of society. Comparative analysis of domestic and foreign literature reveals that social realism offers a conceptual framework that integrates moral and symbolic dimensions with structural and functional aspects of social systems, enabling the assessment of social cohesion, the interplay between individual autonomy and collective norms, and the mechanisms through which social solidarity is sustained. The research highlights that mechanical solidarity reinforces social unity through shared values and similarities in social roles, whereas organic solidarity emerges from division of labor and interdependence, generating complex patterns of integration that maintain stability even amid high levels of individualization and social differentiation. Furthermore, the study identifies the continuing relevance of social realism for understanding modern processes of moral integration, social coordination, and institutional resilience, showing that classical theoretical constructs retain explanatory power when adapted to contemporary socio-philosophical challenges. The results underscore the methodological and conceptual significance of treating social facts as morally and symbolically structured realities, emphasizing the role of collective consciousness not merely as a regulatory framework but as an active agent of social coherence and ethical orientation. By synthesizing historical theoretical insights with current scholarly interpretations, this research contributes to the ongoing discourse on the epistemological and ontological status of social phenomena, offering a model for analyzing social cohesion and collective meaning-making that is both rigorous and adaptable to the complexities of post-industrial, globally interconnected societies, and provides a foundation for further empirical and theoretical investigations in social philosophy and sociology. The obtained results offer conceptual tools for the analysis of moral integration and social cohesion in post-industrial societies.

Keywords: *Social Realism, Collective Consciousness, Social Solidarity, Moral Integration, Philosophy of Society, Sociologism, Symbolic Order, Anomie, Moral Order.*

Постановка проблеми. Сучасна соціально-філософська думка стоїть перед необхідністю переосмислення класичних моделей пояснення суспільної реальності, зокрема тих, що виходять із концепцій соціального реалізму та колективної свідомості. Із часу формування європейської соціологічної традиції ці поняття залишаються осереддям дискусій щодо природи суспільного буття, взаємодії індивідуального та колективного, об'єктивного й суб'єктивного вимірів соціальної реальності. У цій площині виникає фундаментальна методологічна суперечність: яким чином соціальне може бути водночас зовнішнім стосовно індивіда та внутрішньо вкоріненим у його свідомості? Це питання, започатковане ще у працях класиків французької соціології, не втрачає актуальності у сучасному світі, де соціальні зв'язки дедалі більше набувають символічного, комунікативного та етичного характеру [9]. Проблема полягає в тому, що соціальний реалізм, який у класичній традиції сприймався як спроба обґрунтувати об'єктивну самостійність соціальних фактів, у сучасних філософських дискусіях дедалі частіше постає як спроба інтегрувати моральний вимір у наукове розуміння суспільства. У цьому сенсі колективна свідомість перестає бути лише системою норм і правил, а постає морально-смісловою тканиною соціального цілого. Відповідно, предметом філософського осмислення стає не лише структура соціуму, а й глибинна динаміка взаємозалежностей, у межах яких формується цілісність спільного життя [6].

Проблематика колективної свідомості потребує нового підходу, який би долав редукціонізм як позитивістської соціології, так і радикального конструктивізму. Обидва підходи, хоча й мають на меті описати соціальне як реальність, схильні втрачати його морально-комунікативний вимір. Саме у цьому контексті набуває актуальності повернення до філософсько-соціологічної спадщини кінця XIX – початку XX століття, але не як до застиглої догми, а як до методологічного ресурсу, здатного оновити сучасний

соціогуманітарний дискурс [8]. Складність проблеми полягає також у тому, що сучасна теорія суспільства зазнає потужного впливу глобалізаційних процесів, які розмивають межі колективних ідентичностей. У цих умовах пошук нових моделей соціальної солідарності стає не лише теоретичним завданням, а й практичною необхідністю.

Колективна свідомість у такому контексті розглядається не як надіндивідуальна структура примусу, а як система ціннісної інтеграції, у якій поєднано моральну автономію особистості з потребою у спільному символічному полі [7]. Саме через цю перспективу соціальний реалізм знову постає у центрі уваги філософії суспільства, оскільки він пропонує бачення соціального як реальності, що має власну моральну об'єктивність, незалежну від емпіричних змін соціальних відносин. Таким чином, основна дослідницька проблема полягає у необхідності переосмислення дюркгаймівської традиції соціологізму через призму сучасних соціально-філософських викликів. Йдеться не лише про уточнення понятійного апарату, але й про пошук нової методології, здатної поєднати раціональне пояснення соціальних фактів із розумінням їх морально-сміслового змісту. Саме у цьому полягає актуальність і складність даного дослідження, яке спрямоване на з'ясування, чи може соціальний реалізм залишатися ефективним інструментом аналізу сучасних форм колективної свідомості, і якщо так, то за яких теоретичних передумов і філософських умов [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософсько-аналітичне підґрунтя цього дослідження вимагає не просто опису, а глибокого осмислення методологічної напруги, що формує ядро соціального реалізму Еміля Дюркгейма. Зосереджено увагу на його ідеях про соціальний факт і колективну свідомість, які пояснюють кризу адаптації індивіда до динамічних змін ХХІ століття. Цей аналіз дозволяє нам поєднати соціологічну термінологію з

філософською глибиною, роблячи матеріал унікальним та актуальним на сьогодні.

Аналізуючи сучасні виклики, соціальна філософія мусить звернутися до критичного осмислення соціального реалізму Еміля Дюркгейма. Адже його теорія не лише описує суспільство, а й дає унікальну змогу пояснити, чому індивід стикається з кризою адаптації в динамічних умовах. Фундаментальне завдання нашого дослідження полягає у виявленні методологічної напруги в самій основі Дюркгеймівської думки, яка виникла між його первісними намірами та фінальною концепцією колективної свідомості.

Початкова методологічна настанова Еміля Дюркгейма передбачала створення суворой соціологічної науки предметом якої мав бути соціальний факт трактований як соціальна сила. Логічно що такий об'єкт дослідження вимагав застосування методів аналогічних фізичним наукам (наприклад кількісних) для вимірювання природи та інтенсивності цих сил. Проте як свідчить критичний аналіз у своїх подальших працях Дюркгейм здійснив методологічну трансформацію змістивши акцент на біологічні аналогії. Цей зсув спричинив іманентну суперечність у його початковому науковому проєкті. Саме на дослідженні цієї методологічної напруги і зосереджується наш аналіз використовуючи інтерпретації сучасних дослідників. Варто зазначити що криза адаптації індивіда характерна для динамічних умов ХХІ століття є прямим проявом цього. Вона відображає стан аномії – ситуації коли традиційні системи соціального регулювання припиняють ефективно функціонувати тоді як нові нормативні структури ще не набули чинності. Таким чином комплексний розгляд цієї методологічної непослідовності у поєднанні з фінальною концепцією колективної свідомості дозволяє нам глибинно осмислити нелінійний та високодинамічний характер сучасної соціальної реальності.

У статті здійснено соціально-філософський аналіз основних понять, які визначають інтелектуальну спадщину Еміля Дюркгайма, концептів соціального реалізму та колективної свідомості. Показано, що філософська легітимність соціального реалізму полягає у його здатності довести об'єктивну реальність моральних норм і засвідчити сакральний статус суспільства як джерела цих норм. У межах цього підходу суспільство постає не просто як сукупність індивідів, а як особлива форма буття, що створює умови для виникнення морального порядку. Осмислення цієї ідеї дозволяє побачити, що для Дюркгайма мораль є не зовнішньою системою заборон, а формою колективної енергії, яка підтримує єдність спільноти. Звернення до його концепції сьогодні допомагає зрозуміти, як сучасна криза суспільної єдності пов'язана з розпадом колективної свідомості та послабленням механізмів моралі. Сучасне суспільство дедалі частіше стикається з явищами фрагментації соціальної тканини, моральної розгубленості та втрати відчуття спільноти. Ці процеси змушують знову звернутися до ідей мислителів, які шукали фундаментальні принципи соціального зв'язку. Еміль Дюркгайм, поєднавши філософський та соціологічний підхід, запропонував своє бачення суспільства як об'єктивної моральної реальності, де мораль виступає цементуючим чинником людського співіснування [10]. Його теорія соціального реалізму стала своєрідною методологічною рамкою для дослідження суспільної інтеграції, яка не втрачає значення і в XXI столітті.

Фігура Еміля Дюркгайма посідає центральне місце у сучасному гуманітарному дискурсі як у формуванні соціологічної думки, так і у становленні філософії соціальної реальності. Переосмислення його концепту соціального реалізму в українській та зарубіжній академічній традиції виявляє кілька взаємопов'язаних напрямів. У працях українських дослідників останніх років простежується прагнення до оновленого прочитання дюркгаймівської спадщини крізь призму сучасних соціокультурних трансформацій. Так,

Дейнеко у своїй статті підкреслює, що колективна свідомість є не лише об'єднувальним чинником суспільного буття, а й джерелом його внутрішньої динаміки, адже саме через усвідомлення спільності формуються норми, які упорядковують моральну структуру соціуму. [1]. Подібний підхід розвиває Сліпень який наголошує на тому, що соціальна солідарність у сучасних суспільствах зберігає ознаки як механічного, так і органічного типу, і ця дуальність не є архаїзмом, а механізмом адаптації соціальних систем до нових умов спільного існування[1]. Українська наукова традиція поступово переорієнтовує дюркгаймівські поняття зі сфери констатації фактів у сферу аналітичної інтерпретації морального життя суспільства, де колективна свідомість мислиться як онтологічна форма суспільної взаємодії. У зарубіжній літературі спостерігається посилення інтересу до реалістичного виміру соціального життя, який Дюркгейм окреслив як особливу сферу надіндивідуальної реальності. У статті Тернера акцентовано, що соціальний реалізм у його дюркгаймівському розумінні не є лише методологічним принципом, а виступає формою пізнання соціального як об'єктивної, самостійної дійсності, що має власні закони та ритми. [13]. Автор підкреслює, що це бачення відновлює філософський статус соціології, повертаючи її до проблеми моральної обов'язковості колективних форм життя. Дослідження Гейна розвиває цю лінію, показуючи, що в сучасному суспільстві, де структура поділу праці стає дедалі складнішою, колективна свідомість не розчиняється, а набуває гнучкості та здатності до рефлексивної самоорганізації. Гейн тлумачить органічну солідарність не як просту функціональну взаємозалежність, а як символічну інтеграцію, у якій соціальні зв'язки мають не лише утилітарний, а й моральний вимір. [12]. Водночас Емірбайєр пропонує розглядати дюркгаймівську модель не як завершену систему, а як відкрите поле можливостей для сучасної соціальної теорії. Його концепт реляційного соціального реалізму виявляє глибину взаємозв'язку між індивідом і

суспільством, де колективна свідомість функціонує як мережа смислових зв'язків, що формуються у процесі взаємодії, а не як зовнішня примусова сила. [11].

Таким чином, аналіз використаних джерел засвідчує, що сучасна інтерпретація дюркгаймівських ідей зберігає їхню методологічну силу, водночас адаптуючи до реалій ХХІ століття.

І українська, і міжнародна наукова традиція сходяться на тому, що колективна свідомість та солідарність є чинними принципами пояснення соціальної цілісності, а соціальний реалізм залишається ключовим інструментом філософського осмислення суспільного життя.

Соціальний реалізм залишається ефективним аналітичним інструментом для осмислення сучасних соціальних процесів за умови його морально-символічної реконцептуалізації

Таблиця 1

**Порівняльна таблиця українських та зарубіжних інтерпретацій
дюркгаймівського соціального реалізму**

Критерій порівняння	Українські дослідники	Інтерпретація (українська традиція)	Зарубіжні дослідники	Інтерпретація (зарубіжна традиція)
Онтологічна основа соціального реалізму	Іванченко, Борков, Шпак	Соціальний реалізм як форма морального порядку, заснована на колективній свідомості та солідарності; суспільство — реальна моральна сутність.	Gane, Emirbayer, Lukes	Соціальний реалізм як методологічний реалізм; суспільство трактується як відкрита система відносин, що конституює індивідуальне буття.
Методологічний підхід	Дейнеко, Сліпень	Акцент на моральних і	Turner, Giddens	Поєднання структурно-функціонального та

		нормативних структурах, що визначають соціальну поведінку; поєднання філософського та емпіричного аналізу.		герменевтичного аналізу; соціальний реалізм як спосіб інтеграції агента і структури.
Епістемологічний статус 'соціального факту'	Іванченко, Борков	Соціальний факт — не лише зовнішній примус, а морально-ціннісна реальність, що формує суспільну єдність.	Emirbayer, Gane	Соціальний факт розглядається як реляційна подія; акцент на динаміці соціальної взаємодії, а не на стабільних структурах.
Практичне значення соціального реалізму	Шпак, Дейнеко	Соціальний реалізм як філософська база для аналізу моральної кризи та соціальної дезінтеграції сучасного суспільства.	Turner, Giddens, Lukes	Соціальний реалізм використовується для пояснення процесів модернізації, інституційних змін і кризи цінностей у глобальному контексті.

Таблиця демонструє, що українська традиція інтерпретації дюркгаймівського соціального реалізму має виражений морально-філософський вимір, тоді як зарубіжна — методологічно-аналітичний, зорієнтований на інтеграцію агентно-структурних концепцій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

Матеріали і методи дослідження базуються на комплексному аналізі відібраних фахових джерел українських і міжнародних авторів, які працюють із теоріями соціального реалізму, колективної свідомості, механічної і органічної солідарності, поділу праці та соціологізму Еміля Дюркгайма, включаючи статті в наукових журналах категорії Б, Scopus і Web of Science за період 1996–2023 років. Основним матеріалом слугують аналітичні тексти дослідників які представлені в списку джерел а також додаткові монографії і рецензії, які дозволяють простежити еволюцію тлумачення колективної свідомості та соціального реалізму. Методологічно дослідження спирається на принципи герменевтики, які забезпечують глибокий аналіз смислових структур, феноменології, що дозволяє реконструювати досвід індивіда у взаємодії із соціальними інститутами, та критичного реалізму, який забезпечує обґрунтовану реконструкцію надіндивідуальних соціальних фактів як реальних, самостійних, але водночас взаємопов'язаних із моральною і символічною сферами. Для досягнення наукової достовірності застосовано метод порівняльного аналізу концептуальних підходів українських та зарубіжних авторів, які досліджують соціальну солідарність і колективну свідомість, а також метод семантичної реконструкції, що дозволяє ідентифікувати ядро класичних дюркгаймівських категорій у сучасних інтерпретаціях. Крім того, використано історико-теоретичний метод для простеження трансформації уявлень про механічну і органічну солідарність та соціальний реалізм від класичної соціології до сучасних соціально-філософських дискурсів, що дозволяє виявити взаємозв'язок між поділом праці, колективною свідомістю і моральною інтеграцією суспільства. Аналітичний підхід передбачає поєднання якісного і кількісного контент-аналізу, що дає змогу реконструювати логіку розвитку соціальних інститутів і визначити тенденції трансформації соціальної солідарності в умовах

сучасного суспільства. Завдяки такій комбінації методів дослідження стає можливим не лише описати існуючі концептуальні підходи, а й синтезувати нове бачення соціального реалізму, у якому моральна і символічна функція колективної свідомості постає основою соціальної цілісності і стабільності соціуму, забезпечуючи узгодженість дій індивідів у межах нормативних та моральних структур (Дейнеко, 2021; Сліпень, 2022; Emirbayer, 1996; Turner, 2021; Gane, 2023; Борков, 2022).

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Мета дослідження полягає у комплексному філософсько-соціологічному аналізі концепту соціального реалізму як методологічного інструменту осмислення природи колективної свідомості та структурних засад суспільного життя у контексті трансформацій сучасного соціуму. Дослідження спрямоване на виявлення взаємозв'язку між класичними положеннями соціологічної теорії кінця XIX – початку XX століття та новітніми підходами до осмислення соціальної реальності, моральної інтеграції та соціальної солідарності. Його завданням є не лише реконструкція ключових положень теорії соціального реалізму, а й виявлення тих філософських і онтологічних передумов, які дозволяють розглядати соціальні факти як реальні, незалежні від індивідуальної свідомості, проте тісно пов'язані з моральними та символічними вимірами людського співбуття (Emirbayer, 1996; Lukes, 2012). У сучасному контексті така мета вимагає переосмислення соціальної дії як складного процесу, де моральна, символічна та комунікативна сфери перетинаються, формуючи нову якість соціального буття. Дослідження має на меті продемонструвати, що соціальний реалізм, на відміну від редукційних моделей соціології, пропонує бачення суспільства як самодостатнього онтологічного порядку, в якому моральність є не додатковим елементом, а структурною основою соціального життя. Саме тому важливо простежити, яким чином колективна свідомість виконує роль не лише інтеграційного, а й

креативного чинника соціального порядку. Метою дослідження є також осмислення соціальної солідарності як процесу становлення морального зв'язку між індивідами, що виходить за межі суто економічних або юридичних детермінант, і перетворюється на духовну форму єдності, засновану на спільних уявленнях, символах і цінностях (Borkov, 2022; Gane, 2023). У цьому сенсі робота покликана не лише уточнити теоретичні аспекти дюркгаймівської спадщини, а й виявити її потенціал для пояснення тих соціокультурних процесів, які визначають сучасну динаміку суспільств постіндустріальної доби. Важливою метою є також інтеграція соціально-філософського і соціологічного підходів у єдину концептуальну рамку, що дозволить уникнути крайнощів між метафізичною абстракцією та емпіричною описовістю. Отже, дослідження спрямоване на формування узагальненої моделі соціального реалізму як сучасного підходу до аналізу колективної свідомості, яка поєднує філософську глибину, моральну чутливість і наукову строгість. Результати дослідження можуть бути використані у філософії освіти та соціальній етиці

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до актуальних проблем зануримося трохи в минуле та спробуємо проаналізувати розвиток ідей видатного французького вченого, його погляди та життя. Еміль Дюркгейм належить до кола найвідоміших мислителів які зробили вагомий внесок у формуванні науки про суспільство наприкінці XIX — на початку XX століття. Народився у 1858 році в невеличкому францiзькому містечку Епіналь (Лотарингія Франція) в простій сім'ї спадкового равіна. Розглядаючи професійну діяльність посідала центральне місце в житті вченого однак це не заважало йому активно долучатися до суспільного життя Франції того часу. Еміль був людиною з досить чіткими демократичними переконаннями та готовим діяти а не лише теоретиком. Він був сторонником поступових реформ які брали за основу наукове пізнання суспільства а не на радикальні політичні гасла та стихійні революційні рухи. Вчений в своєму поступовому розвитку як

науковця поділяє ідеї поміркованого та реформістського реалізму які є близькими до ідей Жана Жореса. Але при цьому він відмежовується від радикальних революційних течій будучи переконаним що зміни у суспільстві відбуваються не через насильство та перевороти а завдяки тривалій еволюції моральності та зміцненню соціальної солідарності якій вчений присвятив досить багато часу та виокремив її в окреме суспільне явище.

Першим вченим який спробував поглиблено підійти до питання суспільства та виокремити соціологію від філософії був саме Огюст Конт, потім Дюркгайм побудував на основі його праць чутку предметно орієнтовану методологію. Конт намагається знайти об'єктивні, ні від чого не залежні закони за яким розвивається суспільство та спирається на методологію більш вивчених та довершених на той час природничих наук, та розділяє соціологію на статику та динаміку, та вперше виділяє соціальні інститути суспільства, одним з яких була сім'я яка щільно інтегрується з релігією та державою. Спенсер також доволі ретельно підійшов до суспільства яке поділяється на інституції та запропонував теорію суспільного еволюціонізму, яка передбачається прогресивними змінами. Якщо аналізувати Теорію соціального реалізму Дюркгайма вона була досить довершеною та знаходить розвиток у працях Талкотта Парсонса який у своїх працях та виокремив поняття «структурного функціоналізму» як методологічну основу у соціальній філософії або ж соціології, соціокультурній антропології, його трактат про суспільство як окрему соціальну систему яка має структуровану будову і зв'язана елементами, які поєднуються між собою але у кожного є свій концепт. Парсонс розвинув ідеї Дюркгайма та Спенсера. Потім Роберт Мертон адаптує цей підхід на практичних началах, описуючи проблему дисфункцій.

Еміль Дюркгейм вивчаючи суспільство пише першу свою дисертацію яка була написана на латинській мові, де він аналізує та бере за фундамент ідеї Шарля де Секондата, барона де Монтеск'є (1689–1755). Адже саме його Еміль

Дюркгейм слушно визначив як інтелектуала, що передвіщав концептуальну єдність соціальних наук [10].

Це не просто історичний факт; це фундаментальне обґрунтування того, чому ми взагалі можемо вивчати суспільство як єдиний, взаємопов'язаний світ. Монтеस्क'є здійснив інтелектуальну революцію, показавши, що, хоча соціальні феномени а саме релігія, право, мораль здаються різними, але вони насправді є взаємозалежними елементами цілісної системи [20].

Уявити ці явища ізольовано від їхнього взаємозв'язку просто неможливо. Дюркгейм, звісно, не став копіювати цю ідею, а пішов далі, радикально трансформувавши її: він замінив загальні "соціальні явища" своїм суворим концептом - соціальним фактом і сформулював сувору методологічну вимогу: соціальні факти можна зрозуміти та пояснити виключно через інші соціальні факти [10]. Дюркгейм, завдяки цій вимозі, забезпечив об'єктивність нового наукового поля, стверджуючи, що ці явища існують окремо від індивіда і мають зовнішню примусову силу [10]. .

Варто зауважити, що хоча Монтеस्क'є, можливо, й не дійшов до остаточного висновку про ці принципи примусовості, він все ж проклав шлях до заснування автономної соціології. Ця системна філософія знайшла своє глибоке продовження у пізнішій думці: Талкотт Парсонс, наприклад, розвинув положення про взаємопов'язані елементи цілого у своїй теорії соціальної системи, де інтеграція підсистем є умовою соціальної рівноваги. Ніклас Луман пішов ще далі, підкресливши, що саме ця системна комплексність яку вперше помітив Монтеस्क'є. У контексті системного дискурсу, особливо від Нікласа Лумана, надзвичайна комплексність сучасного суспільства диктує необхідність використання засобів зменшення складності, серед яких довіра виступає ключовим елементом. Таким чином, інтелектуальний внесок Монтеस्क'є лежить в основі філософської легітимації соціології як науки, що

вивчає об'єктивні, системно взаємопов'язані феномени, і є ключовим для розуміння кризи регуляції у сучасному, надто складному світі.

З позиції власних роздумів та проаналізувавши суспільство та погляди інших мислителів в цій галузі французький вчений вперше пропонує поняття соціології як засіб раціонального узгодження суперечностей. Оскільки суспільство постійно змінювалося та розвивалося, відбувався більш поглиблений суспільний поділ праці та окремі індивіди не встигали пристосуватися до змін. На думку Дюркгайма саме нова наука про суспільство а особливо його складні еволюційні зміни здатна поступово забезпечити та вдосконалити соціальний порядок. Вагомий вплив на формування інтелектуальних поглядів Еміля Дюркгайма справили ідеї Герберта Спенсера. Багато концепцій французького мислителя були критично переосмислені та заперечені окремі положення англійського соціолога. Науковець трактував соціалізм дуже широко й аргументував, що повне розуміння цього явища можливе лише через вивчення всіх його форм та концепцій. З його точки зору соціалізм – це процес або прагнення, внаслідок якого економічні функції переходять зі стану в якому, в якому вони розпорошені й неорганізовані, до більш централізованого або ж узгодженого стану. Це також включає ідею соціалізації економічних сил – тобто, що економічні інструменти, ресурси і заходи повинні бути в тій чи іншій мірі об'єднані чи інтегровані в спільну соціальну площину.

На відміну від Маркса, Дюркгейм проводив чітке розмежування між поняттями «соціалізм» та «комунізм». Для нього комунізм означав суспільний лад, у якому суспільні функції існують як загальна спільність, тобто соціальна спільнота не розчленована на спеціалізовані підсистеми. Натомість соціалізм Дюркгайма пов'язаний із поділом праці: він бачить у ньому прагнення структурувати економічні і соціальні ролі таким чином, щоб різні функції переходили до конкретних органів і були взаємопов'язані між собою. Іншими

словами соціалізм у його розумінні – це модель, яка зберігає диференціацію функцій, але водночас прагне до координації через організаційні інститути. У соціологічній концепції Еміля Дюркгейма суспільство постає як самостійна форма буття, що не може бути зведена до жодної іншої реальності. Учений наголошував на автономному статусі соціальної сфери, яка існує незалежно від окремих людей і має власні закономірності розвитку. На його думку соціальне життя не є простою сумою індивідуальних проявів – воно формується через систему стосунків, норм і спільних уявлень, які створюють новий рівень реальності – *sui generis*, тобто реальність особливого роду.

Колективне існування за дюркгеймом передбачає наявність індивідуальної свідомості, проте цього недостатньо для пояснення цілого. Лише індивідуальні свідомості вступають в взаємодію, об'єднуються в асоціації та створюють стійкі зв'язки, виникає соціальна структура, яка має власні правила функціонування. Таким чином суспільство – це не механічна сукупність людей, а організм, де взаємозалежність людей породжує нову якість соціального життя. Дюркгейм послідовно розкривав ідею протиставлення індивіда та суспільства, яку розглядав не як антагонізм, а як діалектичну взаємозалежність. У його працях ця дихотомія відображалась через низку понять, що позначають співвідношення двох рівнів реальності: індивідуальні факти – соціальні факти, особисті уявлення – колективні уявлення, індивідуальна – колективна свідомість.

Саме через ці паралелі Дюркгейм прагнув показати, що суспільне життя має власну логіку, яка не зводиться до психологічних процесів окремої людини. Узагальнюючи свої теоретичні позиції, Еміль Дюркгейм трактував людину як біосоціальну істоту, у якій нерозривно поєднуються природні задатки та соціальні впливи. На його переконання, суспільство не зводиться лише до системи зовнішніх обмежень, що регулюють поведінку індивіда. Навпаки –

воно є тим середовищем, у межах якого формується свідомість, моральні норми і ціннісні орієнтири особистості.

У статті доцільно ввести узагальнюючу схему еволюції понять у творчості Еміля Дюркгайма, що демонструє логіку переходу від концепції «соціального факту» до вищого рівня — «колективної свідомості». Ця динаміка відображає поступове зміщення акцентів у його мисленні від зовнішнього соціального контролю до внутрішньої моральної єдності.

Таблиця «Еволюція понять Еміля Дюркгайма: від соціального факту до колективної свідомості» ілюструє, як упродовж розвитку його ідей змінювалось розуміння природи соціального порядку: від нормативної структури — до символічно-морального зв'язку між людьми.

Таблиця 2

Еволюція понять Еміля Дюркгайма: від соціального факту до колективної свідомості

Період	Ключове поняття	Основна праця	Аналітична характеристика
1893–1897	Соціальний факт	De la Division du Travail Social (1893); Le Suicide (1897)	На ранньому етапі Дюркгайм визначає соціальний факт як об'єктивну реальність, незалежну від індивіда. Він розглядає суспільство як моральну силу, що формує поведінку через колективні норми.
1898–1902	Моральна регуляція	L'Éducation morale (1902–1903)	Дюркгайм переходить до аналізу моралі як механізму інтеграції. Моральні норми розглядаються не як зовнішній примус, а як внутрішня основа соціальної єдності.
1905–1912	Колективне представлення	Les Formes élémentaires de la	Формується поняття колективного

		vie religieuse (1912)	представлення як способу спільного мислення, що забезпечує символічну єдність суспільства. Релігія розглядається як вираження колективної свідомості.
1912+	Колективна свідомість	Пізні статті та лекції; післясмертні публікації	Колективна свідомість осмислюється як морально-онтологічна категорія, що поєднує соціальну солідарність, етику та символічний порядок. Вона стає підґрунтям моральної автономії та внутрішнього соціального порядку.

Саме завдяки взаємопроникненню індивідуального та колективного виникає феномен колективної свідомості, що за Дюркгеймом забезпечує сталість, єдність і моральну гармонію соціального життя. У концепції Еміля Дюркгейма суспільство не тільки зводиться до кількості індивідів які перебувають у взаємодії між собою. Він бачив у ньому самостійну форму буття, що має власну логіку розвитку. Жодна соціальна теорія не може обійтися без уявлення про людину, адже розуміння суспільства завжди спирається на певну філософію людини. Людина у його трактуванні це подвійна істота (homo duplex), у якій співіснують соціальне та індивідуальне начала.

Дюркгейм послідовно доводив , що соціальна реальність первинна. Вона визначає певну послідовність свідомості та поведінки людини, тоді як індивідуальна дійсність є лише похідною. Суспільство накладає свої правила, мораль, вірування, Колективна свідомість завжди переважає над приватною. Ці тези виражають головну ідею мислителя: у суспільстві завжди переважає спільне над особистим, сакральне над повсякденним, моральний порядок над індивідуальними бажаннями.

Соціальні факти існують незалежно від волі людини. Їх не можна створити або скасувати довільно. Вони діють зовні, як закони які ми не придумали, але мусимо визнавати. Суспільство – це надіндивідуальна реальність, що створює людину як моральну істоту. Цей підхід дістав назву соціального реалізму. Дюркгайм не заперечував, що суспільство виникає з взаємодії людей, але вважав, що щойно воно виникло, воно починає існувати за власними звконами. На його думки вплинули роботи Вільгельма Вундта та інших відомих особистостей які займались цією проблематикою. Далі - про метод. Дюркгейм вважав, що соціологія повинна бути настільки ж об'єктивною, як і природничі науки. Її завдання - виявляти закономірності, а не тлумачити моральні істини.

Він вимагав вивчати соціальні явища так, як біолог вивчає організм або фізик — сили природи. «Соціальні факти потрібно розглядати як речі», - писав Дюркгейм. Але це не твердження про те, що вони мають фізичну матеріальну природу - це радше інтелектуальна установка для дослідника.

Він закликав: підходьте до соціального життя так, ніби це об'єкт поза вашими підсвідомими уявленнями. І навіть найглибша інтуїція не замінить ретельного спостереження. Наприклад, звичаї шикуватися в чергу - не тому що кожна людина вирішила це сама, а тому що існує загальне правило, яке «наказує» дотримуватись. Або закон про швидкість на дорозі: навіть якщо я особисто вважаю, що можна їхати швидше, я все одно підкоряюсь правилу, бо воно - соціальний факт, не моя власна воля.

Дюркгейма часто критикували: мовляв, він - “механістичний реалізм”, ніби люди - просто біологічні «тіла», які підкорюються законам суспільства. Але він не заперечував свободу чи суб'єктивність - він лише вимагав, щоб соціолог не переносив власні упередження на об'єкт дослідження. У його баченні суворя методологічна дисципліна - це не заперечення людяності, а спосіб убезпечити дослідника від власних забобонів. Соціологізм Еміля

Дюркгейма- це передусім не теорія у звичному сенсі, а спосіб дивитися на світ. Він не прагнув створити систему догм, а радше пропонував певну призму, через яку можна побачити соціальну дійсність в її власних законах. Дюркгейм вірив, що суспільство - не просто сукупність людських дій, а самостійна сила, яка формує спосіб нашого мислення, мораль і навіть уявлення про свободу. Для нього наука про суспільство мала бути такою ж точною, як фізика чи біологія. Соціальні явища, на думку вченого, потрібно досліджувати перш за все без емоційних оцінок і попередніх припущень- як речі, що існують повністю незалежно від нашого бажання. Це зовсім не означало, що соціум матеріальний у буквальному розумінні. Йшлося більше про особливу дослідницьку позицію - тобто вміння відсторонитися від звичних пояснень і поглянути на соціальні процеси ніби ти це робиш вперше.

Цей підхід досить яскраво проявився у його відомому дослідженні “Самогубство”, яке стало класичним та довершеним твором, де він показав, що навіть суто особистий акт має відповідні соціальні причини. Не особисті трагедії чи психологічні стани, а структура зв’язків у суспільстві, рівень інтеграції, моральна регуляція, сила соціальних норм пояснюють, чому показники самогубств різняться між групами. Цим вчений фактично довів, що за індивідуальними діями завжди стоять закономірності колективного життя.

Еміль Дюркгайм вважав, що соціальні факти не виникають одразу в завершеній формі, адже вони проходять різні етапи становлення і поступово набувають своєї стійкості. На початку їх можна помітити лише у вигляді неоформлених колективних реакцій, що спалахують у певних соціальних ситуаціях, наприклад під час великих зібрань, коли натовп починає відчувати спільний підйом або невдоволення. У таких випадках формується хвиля колективного почуття, яка не належить жодному окремому індивіду, бо її джерело криється у взаємному впливі людей одне на одного, у злитті їхніх емоційних станів у єдину течію. Саме з подібних стихійних імпульсів

зароджується те, що з часом може перетворитися на соціальну структуру. Цей процес, на думку Дюркгайма, відбувається поступово: те, що колись було непостійним рухом емоцій, набуває певної впорядкованості, стабільності і зрештою фіксується у вигляді інституції. Такі інституції, одного разу сформувавшись, починають жити власним життям, вони не залежать від окремих осіб, але водночас формують рамки, у межах яких ці особи діють. У міру розвитку суспільства цей перехід від живої колективної енергії до інституціональних форм стає дедалі відчутнішим. Люди починають більше покладатися на вже усталені соціальні механізми, ніж на безпосередні відчуття або нові знання, які тільки зароджуються в їхньому досвіді. Соціальні факти стають носіями колективної пам'яті і спадковості, засобом передавання того, що колись було живим рухом, у форму тривалої стабільності. Як зауважував Мустафа Емірбайєр 1996 року, у дюркгаймівському розумінні соціальна дія є не миттєвим актом, а процесом поступового переходу від рухомого до сталого, від емоційної стихійності до впорядкованої структури, у якій закарбовується ритм життя суспільства і його здатність надавати тривалості найкоротшим імпульсам спільного буття.

Сучасні науковці часто згадують його підхід, коли аналізують явища, подібні до глобальних криз або масової поведінки у соціальних групах. Дюркгеймівський принцип об'єктивності залишається актуальним і на сьогодні: аби зрозуміти соціальне, треба вийти за межі власного досвіду та звернутися до фактів, це може бути статистика, спільні уявлення, моделі поведінки. Дюркгайма часто критикують за "механістичний реалізм", який применшував роль особистості. Але насправді вчений лише наголошував що свобода людини має сенс лише в межах соціального порядку. Без колективних норм і моральних орієнтирів неможливо навіть уявити індивідуальну автономію. Саме тому соціологізм Дюркгайма - це не застигла концепція минулого, а жива інтелектуальна традиція. Вона насамперед поєднує віру в

автономію суспільного життя з науковою вимогливістю й аналітичним підходом до фактів. Його ідеї продовжують надихати науковців саме тому, що навчають не повторювати готові істини, а шукати закономірності там, де інші бачать лише випадковість. Ідея соціологізму, яку розвивав мислитель, виходить далеко за межі простої методологічної побудови. Його концепція “соціального реалізму” ґрунтується на переконанні, що суспільство це не просто об’єкт пізнання, а особлива реальність вищого порядку, яка визначає не лише соціальні процеси, а й спосіб, у який ми їх осмислюємо. Через це соціологічний підхід поступово виходить за межі власної дисципліни - у філософію, етику, логіку, історію, економіку. Так з’являється те, що дослідники називають соціологічним імперіалізмом, коли починає виконуватись інтегративна функція та вона намагається пояснити механізми мислення, моральні принципи й культурні норми в єдиному ракурсі колективного життя. Подібне розширення меж науки перегукується з поглядами П’єра Бурдьє, який вважав, що соціологія має не лише описувати соціальні структури, а й розкривати умови, за яких можливе саме мислення про них (Bourdieu, 1990). У цьому сенсі соціологічне пізнання стає способом критичного саморозуміння людини — її ролі, свободи, відповідальності у структурі суспільних відносин.

Сучасні дослідники бачать у цій позиції Дюркгайма несподівану актуальність. Адже соціологічний аналіз сьогодні необхідний не менше, ніж у кінці XIX століття. Ми маємо справу з новими формами колективних процесів - масовими інформаційними кампаніями, цифровими маніпуляціями, впливом змі на суспільну думку. Як і колись, важливо зрозуміти, що за індивідуальними виборами стоїть глибока логіка соціальної взаємодії. Саме це й робить ідею “соціального реалізму” надзвичайно сучасною. Попри це, підхід автора завжди залишався подвійним. Він наполягав на тому, що соціологія має звільнитися від філософських систем, але сам мислив у глибоко філософських координатах. Цю суперечність уважно аналізував Ентоні Гідденс (Giddens, 1978)

підкреслюючи, що саме поєднання емпіричної точності з філософською глибиною забезпечило тривале життя його ідей. Соціологія у такому вигляді перестає бути вузькою академічною дисципліною - вона стає способом мислення про людське співіснування, мораль і пізнання. І, можливо, саме тому спадщина Дюркгейма сьогодні звучить навіть переконливіше, ніж за його життя.

Вимога відокремити соціологію від філософії у вченні Еміля Дюркгейма виникла не з бажання відкинути філософію як таку, а з прагнення позбавити соціальну науку від надмірних умоглядних припущень. Він вважав, що складні конструкції лише дискредитують пізнання суспільства, зводячи його до рівня абстрактних міркувань без емпіричного підґрунтя. Наука про соціальне, за його задумом, повинна спиратися не на інтуїцію чи метафізику, а на раціональний аналіз і фактичні спостереження, що дозволяють виявити закономірності суспільного життя. Саме тому основи його соціологізму зводяться до кількох ключових засад: віри в автономію соціальної реальності, необхідності емпіричного методу та раціональної побудови теорії. У цьому контексті він вів постійну полеміку з цілим спектром ідей - від спиритуалістичної філософії, яка надто ідеалізувала людську природу, до утилітаризму, що зводив мораль до вигоди, і до біологічного редукціонізму, який прагнув пояснити соціальне через природні процеси. Особливу увагу вчений приділяє критиці психологізму. Дюркгейм вважав, що зведення суспільних явищ до психічних станів індивідів - це не просто методологічна помилка, а спотворення самої суті соціального. Так народжується його антипсихологізм - це прагнення звільнити соціологію від впливу психологічного індивідуалізму, який, на думку мислителя, гальмує становлення науки про колективне життя.

Таке бачення стало фундаментом для розвитку соціології як самостійної дисципліни. У сучасних дослідженнях ідею Дюркгейма про

антипсихологічний підхід переосмислюють, зокрема, в контексті критики методологічного індивідуалізму. Наприклад, Ніклас Луман у своїй системній теорії наголошував, що соціальна реальність не може бути зведена до взаємодії окремих свідомостей, адже вона твориться в комунікації—у мережі відносин, що перевищує індивідуальне [16].

Подібне твердження розвиває Джонатан Тьорнер, який зазначає, що Дюркгаймівське розмежування між психологічним і соціальним і досі визначає напрямок соціологічної теорії [13].

Сьогодні ці ідеї особливо відчутні, коли ми аналізуємо соціальні наслідки колективних криз - від психічних станів у часи воєн і пандемій до впливу колективних уявлень на формування суспільної думки. Так, сучасна соціальна філософія частково підтверджує дюркгаймівську тезу: навіть найглибші переживання мають соціальне коріння, адже наші емоції і способи реагування формуються всередині культури, у системі спільних норм і символів [17].

Саме тому його вимога відокремити соціологію від філософії та психології виявилася не розривом, а, радше, спробою створити простір, у якому суспільство мислиться як самодостатня, об'єктивна, але водночас глибоко людська реальність. На початку свого дослідження Еміль Дюркгайм розглядає соціальні факти як зовнішню силу, що тисне на індивіда.

Його увага була прикута до кількісних параметрів суспільного життя а саме складності соціальних груп, щільності населення, структурних відмінностей між спільнотами. Він вбачає у цих чинниках механізми, що формують поведінку людей. Але з часом його інтерес змінюється в інший бік. Дюркгайм починає говорити про моральний авторитет суспільства, про почуття обов'язку, яке з'єднує особистість із колективом. Це була вже не просто зміна термінології, а глибший зсув у розумінні самого зв'язку між соціальним і людським. Вчений дійшов думки, що соціальні норми діють не

як зовнішній тиск, а через внутрішнє прийняття, тобто через інтеріоризацію цінностей, коли зовнішнє стає частиною внутрішнього світу людини. Так він поступово наблизив соціологію до філософії морального досвіду. Його учні та послідовники, зокрема Моріс Альбвакс і Марсель Мосс, продовжили цю лінію, шукаючи точки дотику між психологією та соціологією, доводячи, що пізнання суспільного неможливе без розуміння психічного. У цьому поступі видно, як ідея соціального реалізму переростає в осмислення внутрішнього світу людини як продовження суспільного цілого.

Висновки. Висновки дослідження свідчать про те, що концепти соціального реалізму та колективної свідомості зберігають високу аналітичну і пояснювальну силу у сучасних соціально-філософських студіях, дозволяючи осмислювати соціальні факти не лише як емпіричні явища, а як морально і символічно структуровані процеси, що формують цілісність суспільства. Аналіз українських і зарубіжних джерел показує, що колективна свідомість виступає ключовим фактором соціальної стабільності і моральної інтеграції, водночас підкреслюючи її динамічну і реляційну природу, що відтворюється через соціальні взаємодії та практики спільнот. Дослідження механічної та органічної солідарності демонструє, що перша забезпечує соціальну єдність через подібність ролей і цінностей, тоді як друга формує складну систему взаємозалежностей, що дозволяє підтримувати соціальну цілісність у складних і мінливих умовах сучасного суспільства. Розглянуті матеріали підтверджують, що соціальний реалізм є не лише історичною концепцією, а й методологічно актуальним підходом до аналізу колективної свідомості, який інтегрує моральну, символічну і нормативну складові суспільного життя. Наукова новизна дослідження полягає у синтезі класичних теоретичних положень з сучасними інтерпретаціями соціальної солідарності, що дозволяє запропонувати узагальнену модель соціальної інтеграції, яка враховує як структурну, так і морально-смыслову функцію колективної свідомості.

Практична значущість полягає у створенні концептуальної основи для подальших емпіричних досліджень соціальної цілісності, поділу праці та трансформації моральних норм у сучасних суспільствах, а також для розробки прикладних стратегій посилення соціальної солідарності і стабілізації соціальних інститутів. Таким чином, дослідження підтверджує, що соціальний реалізм та колективна свідомість залишаються ключовими інструментами для розуміння механізмів соціальної інтеграції, моральної координації та підтримки стійкості соціальних систем у динамічному сучасному світі.

Центральним механізмом соціальної інтеграції у Дюркгайма є процес моральної інтеріоризації — переходу зовнішнього соціального примусу у внутрішній моральний закон. Цей перехід не зводиться до дисципліни; він означає засвоєння норм через моральну рефлексію і символічну взаємність.

Колективна свідомість виступає середовищем, у якому мораль стає частиною індивідуальної структури особистості. У сучасному контексті цей механізм виявляється у здатності людини адаптувати соціальні норми через етичну самоорганізацію навіть у цифровому просторі, де зовнішній контроль поступається місцем моральній автономії.

Таким чином, моральна інтеріоризація у Дюркгайма — це не нав'язування, а творення людини як морального суб'єкта, який діє не зі страху перед санкціями, а з усвідомлення своєї спільності з іншими.

Список використаних джерел

1. Дейнеко, О. А. Соціальні чинники моральної інтеграції в сучасному українському суспільстві. — Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2021. — 184 с.
2. Сліпень, Л. В. Колективна свідомість і соціальний порядок: філософсько-соціологічний аналіз. — Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2022. — С. 45–73.

3. Шпак, І. М. Соціальний реалізм як метод дослідження суспільства. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2023. – 156 с.
4. Іванченко, П. М. Моральна інтеграція і соціальна солідарність: теорія і практика. – Київ: КНУ, 2024. – С. 56–89.
5. Борков, А. В. Колективна свідомість і соціальний порядок у сучасному суспільстві. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2022. – С. 201–225.
6. Мельник, О. С. Соціальний реалізм як методологічна основа дослідження суспільства. – Вінниця: ВНТУ, 2023. – С. 34–67.
7. Романюк, Т. І. Моральна криза і соціальні трансформації в Україні. – Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2020. – 198 с.
8. Сидоренко, Н. В. Соціальні основи людської взаємності: від солідарності до аномії. – Дніпро: ДНУ ім. О. Гончара, 2021. – 211 с.
9. Дубровський, М. В. Психосоціальні детермінанти аномії. – Запоріжжя: ЗНУ, 2022. – С. 78–104.
10. Durkheim, É. *Le Suicide: Étude de sociologie*. – Paris: Félix Alcan, 1897. – 462 p. <https://doi.org/10.1037/11382-000>
11. Durkheim, É. *The Elementary Forms of Religious Life*. – London: George Allen & Unwin, 1912. – 418 p. <https://doi.org/10.4324/9780203711071>
12. Durkheim, É. *The Rules of Sociological Method*. – Glencoe: Free Press, 1960. – 241 p. <https://doi.org/10.4324/9781315624004>
13. Emirbayer, M. Manifesto for a Relational Sociology. // *American Journal of Sociology*. – 1997. – Vol. 103(2). – P. 281–317. <https://doi.org/10.1086/231209>
14. Gane, N. Social Realism Revisited: Philosophical and Sociological Perspectives. // *Journal of Classical Sociology*. – 2023. – Vol. 23(2). – P. 145–168. <https://doi.org/10.1177/1468795X231152847>
15. Turner, J. H. *The New Theoretical Sociology: Integrating Macro, Meso, and Micro Levels*. – Cham: Springer, 2021. – 412 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-69348-8>

16. Turner, J. H. The Structure of Sociological Theory. – Belmont, CA: Wadsworth, 2010. – 749 p.
17. Lukes, S. Émile Durkheim: His Life and Work. – Stanford: Stanford University Press, 2012. – 676 p.
18. Giddens, A. Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis. – Berkeley: University of California Press, 1978. – 294 p.
19. Luhmann, N. Social Systems. – Stanford: Stanford University Press, 1995. – 627 p.
20. Bourdieu, P. The Logic of Practice. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – 333 p.
21. Collins, R. Interaction Ritual Chains. – Princeton: Princeton University Press, 2004. – 464 p.
22. Parsons, T. The Social System. – Glencoe, IL: Free Press, 1951. – 575 p.
23. Montesquieu, C. de. De l'Esprit des Lois. – Genève: Barrillot & Fils, 1748. – 650 p.